

Párbeszéd a mikrofon előtt a művészetről, az életről és a kritikáról

- Ö: Gyakran feltették már a kérdést, hogy miféle különös ösztön az, amely bizonyos fajta embert, a művészet és a művészi alkotást létrehozza. Pontosabban: miféle különös lelki alkat az, amely arra készítet bizonyos emberfaját, hogy egész életét a saját érzelmei, felindulásai, kérdései kifejezésének szentelje. Az emberi lélek tudósai és a szépségről szóló tanok művelői erre a kérdésre különbözőképpen feleltek. Elméleti feleleteket adtak. Azt szeretném, ha elméleti felelet helyett közvetlen választ kapnék, olyan választ, amely a saját gyakorlatából nőtt ki. Konkrét, személyes, hogy úgy mondjam, meghitt, bizalmas választ...
- Én: De hogy ezt meg tudjam tenni, ehhez az kell, hogy a kérdés maga is valahogy konkrétebben; személyesebben, közvetlenebbül legyen megformulázva.
- Ö: Szívesen. Csak attól félek, hogy akkor a kérdés túlságosan közvetlenül, sőt tapintatlanul hangzik majd...
- Én: Csak »tapintatlan«, nem általánosságban mozgó kérdések válhatnak ki érdekes feleleteket.
- Ö: Hát raita. Hogy kérdésem csakugyan egyenes és tapintatlanul személyes legyen, így szegezem a mellének: mondja meg, mért írta és mért írja a verseit, novelláit, regényeit, drámáit, tanulmányait? Miért ír?
- Én: Nem tudom. Mint ahogy nem tudom, hogy miért van fekete és nem kék szemem. Nem tudom, miért vagyok író, mint ahogy azt se tudom, hogy miért születtem és hogy egyáltalán miért ez az egész élet. De éppen abból, hogy nem tudom, miért írok és minek ez az egész élet, számomra az következik, hogy

igyekeznem kell valami értelmet adni az életnek, a magam létének és a ténynek, hogy író vagyok. Eddig, nem épp rövid életem folyamán mindinkább megerősödött az a gyanúm, hogy ez az egész világegyetem nem túlságos bölcsességgel van megszerkesztve, sőt egyenesen botrányos, hogy milyen kevésbé értelmes. S ha már így van, akkor természetes, hogy maga a művészet se lehet kivétel ebben az általános, kozmikus értelmetlenségben.

Ö: Be kell vallanom, ez aztán csakugyan meglepő. Úgy beszél, mintha nihilista volna. Vajon csakugyan titokban nihilista?

Én: Semmiképp se. Nem tudom magamban a nihilizmusnak még az árnyékát se felfedezni. Mindaz, amit mondtam, tökéletesen összhangban van azzal, amit humanisztikus világfelfogásnak neveznek vagy legalább is azzal, ahogy én ezt a felfogást értelmezem. Nem vagyok nihilista, humanista vagyok. Humanista vagyok, mert hiszem, hogy... engedje meg, hogy a mitológia nyelvén fejezzem ki a gondolatomat: meggyőződésem, hogy a legközönségesebb, a leghitványabb és legrosszabb halandó is rendkívül jobb és erkölcsileg magasabbrendű lény, mint valamennyi gondtalan és halhatatlan olimpuszi isten. Humanista vagyok, mert hiszem, hogy az ember és egyedül az ember képes rá, hogy ész, értelmet és szépséget oltson bele az életbe valamennyi ostoba, süket és gonosz mennyei és földi istennel dacolva. Az ember, ez az öntudatosan szenvedő lény a maga alkotó akaratát állítja szembe az általános értelmetlenséggel és a saját elkerülhetetlen halálának az öntudatával; mindig a halál árnyékában, a halál tudatával, az ember a tartós szépségért harcol, tud harcolni a szépségért, mely túlélje őt magát, tud harcolni az embertelen emberivé tevésért, tud harcolni az örömeért, tud szeretni és harcolni és magát feláldozni, mintha csak örökké élne. Ez az ellentmondás, ami mióta költő van, megihleti a költőket, ez az az ellentmondás, aminek következtében minden alkotó emberben, sőt minden emberben van valami *költői*. S még valami: mindenben, ami költői, van valami lázadó. Nem jól mondtam: nem valami lázadó, hanem minden költészet határozott, egyértelmű, gyönyörű lázadás, semmi más, mint a győztes lázadásnak meghatározott egyik alakja.

Ö: Lehet-e ezt komolyan állítani? Hiszen köztudomású, hogy nagy és igen nagy költők voltak és vannak, akik az emberi élet hiábavalóságáról és reménytelenségéről és csak arról énekelnek, akik csak a lemondásnak és a halálnak a költői. Az

ilyen költők, úgy tűnik nekem, nem sorolhatók a lázadás költői közé.

Én: De én azt gondolom, hogy igen. Emlékezzék csak Leopardi soraira: *Amaro e noia la vita, altro mai nulla; e fango è il mondo*. Íme, a halálnak és lemondásnak nagy költője, aki azt mondja, hogy keserű és gyászos az élet, sohase más és hogy csupa szenny a világ. Ez az ő végső következtetése, de ennek a végső következtetésnek az alapján és ennek a végső következtetésnek ellenére, *énekel, énekel!* S ha Vörösmarty arról dalol, hogy

»Hallgassatok, ne szóljon a dal,
Most a világ beszél...«

s hogy

»Állat vagy ördög, düh vagy ész,
Bármelyik győz, az ember vész:
Ez örült sár, ez istenarcú lény!
Nincsen remény!«

és ha hét halhatatlan strófán keresztül mindig újra visszhangzik a refrén, hogy »Nincsen remény!« — mégis dalol arról, hogy »ne szóljon a dal« — ez a logika következtelenség, épp ez a legnagyobb emberi következtetésség, ez az az ellentmondás, amelyről beszélek: énekelni mindenk ellenére azt jelenti, hogy az ember mindenk ellenére csakazért is megmarad embernek, hű marad az ember emberi vágyaihoz, az emberhez. Ez a prometeuszi, már ez magában is prometeuszi diadal. »A világ csupa szenny« — mondja Leopardi, és Vörösmarthyt hallja, hogy

»Szétszagotott népeknek átkai
Sóhajtanak fel csonthalmok közül,
És a nyomor gyámoltalan fejét
Elhamvadt városokra fekteti.
Most tél van és csend és hó és halál,
A föld megőszült...«

s ha maga isten, megteremtven a világot, embert, »elborzadt a zordon mű felett és bánatában ősz lett és öreg« — az ember több az istennél, az ember elborzadhat, de költő. És boldogít bennünket a szépséggel akkor is, ha a megőszült istenről és a nyomor elhamvadt városokra fektetett gyámoltalan fejről énekel. Az ember lehet hajótörött és mégse hajótörött, ha meg tud maradni költőnek, ha tud hajótörötten is

ilyen szót mondani: *E il naufragar m'è dolce in questo mare.* Még a hajótörés is édes e tengeren...

Ö: Vajon mindig ez volt-e a fölfogása a művészi alkotásról? S abban, amit maga írt, úgy találja-e, hogy kifejezésre jut ez a fölfogás?

Én: Hosszú évek óta írtam már anélkül, hogy csak sejtelmem is lett volna arról, hogy miért írok és hogy mi az, ami arra ösztökél, hogy mindenféle emberekről, akik sohase éltek és eseményekről, amelyek soha meg nem történtek, rövid és hosszú történeteket vessek papírra. Élveztem a mondatokat és azt, hogy a kezem alatt, fehér papírra vetett betűk varázsával Valóság támad, amely azelőtt nem volt: városok, házak, emberek, események. Nem tudtam betelni a csodálkozással. Ha a húgom azzal fordult hozzám, hogy nincs mit olvasnia, én szolgálatkészten, gavallérosan leültem és három nap alatt az ő személyes használatára elbeszélést, sőt regényt is írtam neki. Az ő »társadalmi rendelése« nem kívánt mást, mint hogy a »regény« minél hosszabb legyen, és hogy föltétlenül jól végződjék, szerencsésen. Az én írói fejlődésemben ez afféle l'art pour l'art-korszak volt, játék a szavak varázsával, magának a játéknak a kedvéért. De látja, az én véleményem szerint még ezekben a gyerekkori írásokban is van valami öntudatlan, vagy talán tudatosan lázadás is, mert mi volna más a szépség utáni vágy, mint a meglévő, kínos és csúf, valódi életföltételek visszautasítása, ha ez a visszautasítás még oly tehetetlen is?

Ö: De hogy jut el az író a saját irodalmi kifejezéséhez, a maga egyéni költészetéhez, hogy találja meg azt?

Én: Picassonak van egy igen szellemes formulája a maga művészi alkotásáról. Azt mondja, hogy ő sohase keres, ő mindig csak talál. Az evangéliumok ezt úgy fejezik ki, hogy aki keresi a lelkét, az csak elvesztheti. És ez igaz. S azért gondolom, hogy a maga kérdése túlságosan »irodalmi«, amikor azt hiszi, hogy az író a saját irodalmi kifejezését keresi. Én sose kerestem. Amit kerestem, az a magam helye az életben, az az igazság, az út, de nem az irodalomban, hanem a közönséges, a legközönsége-sebb életben.

Ö: Nem egészen értem... hogy valaki csakugyan költő-e, mégis csak attól függ, hogy *hogyan* ír...

Én: Ez kétségtelen, de ha csakugyan költő, akkor nem tőle függ, hogy *hogyan* ír. Nem az ő elhatározásától és nem az ő technikai készségétől (ez utóbbit többé-kevésbé el is lehet lesni, meg is lehet tanulni), hogy *hogyan* ír, az attól függ, hogy *mennyire*

van tele az élete és mennyi hévvel, mennyi emberséggel, milyen odaadással, válaszol az életre, mennyire eleven benne a szenvedély, az igazság és a megismerés szenvedélye és mekkora a bátorsága, hogy szembenézzen a problémákkal, és hogy csakugyan átélje őket — egyszóval, hogy az író *hogyan* ír, ez nem egy elvont »irodalmi« tehetségnek, hanem az emberi *intenzitásnak*, azt mondhatnám, a szenvedélyes életnek a kérdése. Nincs külön belépőjegy az irodalomba, egy és ugyanaz a belépőjegy az életbe és az irodalomba. Hogyan ír az író, ez attól függ, hogy van-e írnivalója, és hogy *micsoda* az írnivalója. Lehet színlelni is nemcsak betegséget, hanem költészetet is. A legnagyobbak közt a legeslegnagyobb se tudhatott többet adni, mint amennyit a saját valóságos élményei gazdagságából merített. Hogyan írsz, ez igazi személyes életedtől, az emberekhez, a természethez, az élethez és a korodhoz való valódi viszonyodtól függ. Hogyan írsz, mit írsz és ki vagy — ez nem három külön, hanem egy és ugyanaz a kérdés. És ez nemcsak az íróra, hanem az olvasóra is áll. Annak se adhat a legszebb és legnagyobb szépség se többet, mint amennyit befogadni képes.

Ö: Ha jól értem, akkor élményeknek és érzelmeknek, érzelmi felindulásoknak nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint elméleti megismeréseknek s általában annak, amit ideológiának szoktunk nevezni?

En: Nem egészen jól ért, illetve úgy látszik, nem egészen jól fejtem ki magam. Nekem személy szerint rendkívül fontos, hogy az életnek és a társadalomnak legkülönbözőbb jelenségeit a maguk összefüggésében tisztán lássam. S ez az, amit elméletnek, ideológiának nevezünk. Csak azt szeretném megjegyezni, hogy teljesen hamis eljárás, különválasztani az ember érzelmi életét az ember értelmi életétől. Egy-egy gondolat megrendítő érzelmi felindulásának lehet a forrása, mint ahogy nagy érzelmi felindulások nélkül nem is születnek igazán nagy gondolatok. Amit mondani akartam, az csak az, hogy a legtökéletesebb elmélet vagy ideológia sem válhat valóban termékeny személyes alkotó erővé, ha mint kész formulát megtanuljuk. Az igazságok, amelyeket az egyes ember nem maga, a maga személyes kétségeivel, harcaival és szenvedéseivel szerez meg, az ilyen igazságok talán nem halottak, de semmiesetre sem élő igazságok már. Mint ahogy irodalom, melyet irodalmi példaképek ihlettek meg, nem irodalom, úgy az a szellemi élet sem szellemi élet, amely csak »szellemmel« táplálkozik. A gondolat merész és féltelmes, titáni lázadó, s nem lehet és nem szabad lefokozni békes háziállattá, mely elégedetten kérődzik. »A tárgyilagos tu-

dás» nem tárgyilagos és nem tudás, hogyha egész lényünkkel nem veszünk részt benne. Ha nem a *mienk*, mint a bőrünk. És kétségtelen, hogy a szenvedőlegesen magunkévá tett, és nem szenvedéllyel, belső harcok árán megszerzett, kivívott ideológiai igazság könnyen válik cenzorrá, aki megakadályozza épp azt, ami minden művészi alkotásnak elengedhetetlen előfeltétele: a reagálás ártatlan önkéntelenségét és az ártatlan mérészséget önkéntelen felindulásaink kifejezésére. Az ártatlan itt egyet jelent az igazszal, az igazival.

Ö: Nem gondolja-e, hogy helyes volna ezekről a kérdésekről egyszer külön és részletesen, rendszeres tanulmányban foglalkoznia?

Én: Mindig s mondhatnám mindenütt ezekkel a kérdésekkel foglalkozom. Az ember mindig azonos önmagával, akkor is, ha beszélget, akkor is, ha verset ír, regényt vagy tanulmányt — bármiről beszél is, mindig egy alaptémáról ad különböző változatokat, életének, küzdelmeinek, csalódásainak, reményeinek és vágyainak témájáról. És ha egyáltalában érdekes, amit beszél, akkor mindig önmagáról beszél és épp ezért csak ezért mindenkiről. Önről is. A s ubjektívitas, ha tartalmaz, semmiképp se ellentéte a tárgyilagos igazszágnak. Marx nem állapított meg olyan »objektív« igazszágokat, amik nem lettek volna az ő személyes életének is »szubjektív« igazszágai a maguk legmélyebb gyökerében.

Ö: Mi akkor a szerepe a kritikának, ha végső fokon minden alkotás csak a személyes élmény kifejezésének egyik formája, vallomás? A társadalmi felelősség kérdésére gondolok.

Én: Én is. Minden leírt szóért érezni a személyes felelősséget, a saját írói munkával szemben mindig meghatározott erkölcsi viszonyban lenni — ez, az én véleményem szerint, a társadalmi felelősségének az egyetlen emberi formája, s ebben nincs különbség a költő és a kritikus között. Van egy különbség. A kritikának megvan a maga különleges társadalmi funkciója, és merném állítani, hogy a kritikát egész különleges módon épp a társadalmi szükségletek ihlethetik meg. Csak ne értsen félre. Azokban az országokban, amelyekben a művészetet az állami apparátus vagy az állami apparátustól erre a célra kirendelt szerv vagy szervezet dirigálja, az a nézet az uralkodó, hogy a kritika feladata a felügyelet: vagyis vigyázni az írókra, figyelmeztetni őket a hibákra és »elhájlásaikra« és — mint ahogy eekben az országokban mondani szokták — segíteni nekik, segítségükre lenni, hogy tehetségük »helyesen« fejlődjék.

Ö: De nem ezt teszi-e minden kritika?

Én: Nem. Én legalább is a világirodalom történetében egyetlen egy olyan esetről sem tudok, melyben valamely kritikuskak tanácsa vagy kifogása hatott volna egy művész alkotó munkájára. Mindig úgy van, hogy a művész a maga belső parancsainak megfelelően alkot és téved el, ha eltéved. Ebben vagy e: ellen a kritikus a művésznek nem »segíthet«. Épp ebben rejlik a művész személyes felelőssége és — az ereje is. Ez az, ami a művészt megkülönbözteti az iparostól, aki a rendelőknek és nem a maga belső kényszeréből dolgozik. A kritikának tehát nem az a dolga, hogy »irányítsa« a művészi alkotómunkát, hanem az, hogy közreműködjék annak a társadalmi kultúrális közegnek a megteremtésében és megformálásában, amely társadalmi közeg nélkül keletkezhetnek ugyan nagy művek, de nem keletkezhetik élő kultúra. A kritika feladata az volna, hogy siettesse egy ilyen kultúrális közeg megteremtését és kifejlődését. Nem az a fontos, hogy a kritika mindig »igazságos«-e. Sokkal fontosabb volna, hogy szenvedélyesen, egész emberi odaadással reagáljon a művekre, hogy fáradhatatlanul harcoljon azért, amit értéknek tekint. Ha téved, ez nem olyan szerencsétlenség, mint ha »csalhatatlan« — s ha téved, de hittel és szenvedéllyel, ez termékenyebb, mint hogyha rutinosan, álmosan és »tárgyilagosan« véletlenül fején találja a szöveget. Csak a szenvedély, csak a szenvedélyes állásfoglalás és a teljes egyéni őszinteség az, ami az irodalmat a folyóiratok vagy könyvek lapjairól beleviheti az életbe mint értéket, hatóerőt és mint azt, aminek lennie kell: mint szerves részét magának az életnek, mint szerves részét az embernek benső és társadalmi életének.